

İSTANBUL'DA EV İÇİ HİZMETLERİNDE İSTİHDÂM EDİLEN KUZEYBATI ANADOLULU KIZ ÇOCUKLARININ GÖÇ AĞLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (1845-1911)*

İrfan KOKDAŞ** - Yahya ARAZ***

Öz

1845-1911 tarihleri arasında, ev içi hizmetlerinde istihdâm edilen Anadolu kız çocuklarının Osmanlı başkenti İstanbul'a nasıl ulaştığı veya ulaştırıldığı sorusunu irdeleyen bu çalışma, kız çocuklarının İstanbul'a olan göçlerindeki dönüşüm ve devamlılıklara odaklanmaktadır. Makale, İstanbul ve çocukların yaygın olarak geldikleri Anadolu kent ve kasabalarının mahkeme kayıtlarına, devlet memurları arasındaki yazışmalara ve dönemin gazete ve dergilerine dayanmaktadır. İstanbul'a çalışmaya gelen taşralı kız çocuklarının sayısı, 19. yüzyıl boyunca artmış; bu artış kızların kente gelişi mekanizmalarının çeşitlenmesine yol açmıştır. 1880'lere değin, Anadolu kız çocuklarının ev içi hizmetlerinde çalışmak üzere İstanbul'a gelişlerinde, hemşehri ve akraba ağları hâkim olurken; bu hareketlilik giderek araçların aktif rol oynamaya başladığı dinamik bir sektöre dönüşmüştü. 19. yüzyıldaki Osmanlı merkezileşme politikaları, taşradaki devlet görevlilerinin sayısında önemli bir artışa sebep olurken kız çocuklarının hareketliliğini de derinden etkilemişti.

Anahtar Kelimeler: *Ev İçi Hizmetleri, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul, Göç Kalıpları*

Abstract

Some Remarks on the Migration Networks of Northwestern Anatolian Girls Employed in Domestic Services in Istanbul (1845-1911)

Delving into the question of how girls from Anatolia made their way to the Ottoman capital Istanbul for employment in domestic services during the 1845-1911 periods, this study focuses on the transformations and continuities in their migration patterns. In addition to official correspondences and newspapers of the late Ottoman period, the study draws upon the records compiled from the courts of the Ottoman capital. Beside the Istanbul court records, other registers

* Makalenin araştırma desteği TÜBİTAK (114K862 numaralı proje) tarafından sağlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir. E-posta: kokdas@gmail.com

*** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, İzmir. E-posta: yahya.araz@deu.edu.tr

(Makale Gönderim Tarihi: 01.01.2018 - Makale Kabul Tarihi: 07.03.2018)

used in study were retrieved from Anatolian districts that sent large numbers of migrants to Istanbul. The number of girls moving to Istanbul for domestic work witnessed a constant rise throughout the 19th century, which in turn resulted in a diversification of the migration patterns in question. Up until the 1880s the informal networks based on kin and countrymen played a decisive role in the transfer of girls to Istanbul. Yet, the mobility of these girls later gradually evolved into a dynamic sector in which middlemen came to take an active part. The centralization policies of the nineteenth-century Ottoman state brought about a remarkable growth in the number of civil servants in the provinces who also shaped the nature of girls' labor mobility.

Keywords: *Domestic Services, Ottoman Empire, Istanbul, Migration Patterns, Anatolia*

Giriş

Ev içi hizmet sektörü; Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'da, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyıl başlarında taşradan başkente gelen çocukların, özellikle de genç kızların, temel istihdâm alanlarından birine dönüşmüştü. İmparatorluğun son dönemlerinde, evlerinde çalıştırmak üzere taşradan kız çocuğu getiren veya getirten İstanbullu ailelerin sayısındaki artış, başkente yapılan göçlerin önemli unsurlarından biri haline gelmişti¹. 1845-1911 tarihleri arasında, ev içi hizmetlerinde istihdâm edilen Anadolu kız çocuklarının İstanbul'a nasıl ulaştığı veya ulaştırıldığı sorusunu irdeleyen bu çalışma, ev içi hizmetlerinde çalışan kız çocuklarının İstanbul'a geliş mekanizmalarındaki dönüşüm ve devamlılıklara odaklanmakta; onların daha önce taşradan İstanbul'a göçmüş olan hemşehrilerinin ve akrabalarının kurduğu ağlara dâhil olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda çalışma; 19. yüzyılın ikinci yarısında, İstanbul ve Anadolu arasında örülmüş olan hemşehrilik ve akrabalık bağlarının sadece çalışma yaşındaki yetişkin erkeklerin değil; aynı zamanda taşralı kız çocuklarının da İstanbul'a taşınmasında önemli roller oynadığını göstermeyi amaçlamaktadır. Çalışma; hemşehrilik ve akrabalık bağlarının, imparatorluğun sonuna değin önemini sürdürdüğünü iddia etmekle birlikte, 19. yüzyılın son dönemlerinde Anadolu kız çocuklarının İstanbul'a ulaşmasını sağlayan daha farklı aktörlerin ortaya çıkışını da analiz etmektedir.

Ev içi hizmet sektörünün ticarileşme sürecinde, Anadolu ile İstanbul arasında 19. yüzyılın ikinci yarısında artan çocuk hareketliliği, yüzyılın son çeyreğinde kız çocuklarını İstanbul'a ulaştırarak taşralı ailelerle İstanbullu aileler arasındaki ilişkileri kuran ve her zaman olmasa da bu işten genellikle para kazanan araçların ön plana çıkmasını sağlamıştı². Araçlar, hemşehriler ve akrabaların yanında bu çalışma; yüzyılın son çeyreğinden itibaren taşrada sayıları artan devlet memurlarının, İstanbul'da ev içi hizmet sektörünün genişlemesine önemli katkılar sağladığını; bunun ise Tanzimat reformlarıyla

¹ Araz and Kokdaş 2018; Özbay 1999, s. 17-24.

² Ev içi hizmetleri olgusunun gelişimi ve dönüşümü üzerine genel bir değerlendirme için bkz. Karakışla 2014.

birlikte, devlet aygıtının genişlemesinin ve taşradaki varlığını arttırmasının sonucu olduğunu savunmaktadır. Çalışma bu anlamda, yüzyılın son çeyreğine değin İstanbul'a çalışmaya gelen taşralı kızların dâhil olduğu göç ağlarının dönüşümünü ortaya koyarken; Osmanlı devletinin ve toplumunun 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı dönüşümlerin anlaşılmasına da katkı sunmaktadır.

Ortadoğu ve Osmanlı emek ve göç tarihi çalışmalarının, ev içi hizmetlerinde istihdâm edilen taşralı kız çocuklarıyla yeterli düzeyde ilgilendiğini ifade etmek mümkün değildir. Konuyla ilgili olarak İstanbul bağlamında yapılan çalışmalar, önemli oranda, yine taşradan gelen, yol açtıkları sorunlarla devleti ve İstanbulluları endişelendiren erkeklere yoğunlaşmıştır. Yetkililer, İstanbul'a yeni gelen bekâr göçmenleri, çoğunlukla mahalle hayatını bozan, denetim dışı potansiyel suçlular olarak görmekteydi. Hanlarda, bekâr odalarında ya da çalıştıkları iş yerlerinde kalan ve İstanbul'un emek ihtiyacını karşılayan taşralı erkekler, zaman zaman resmi tahrirlere konu olacak kadar, devletin gözetimi altındaydı³. Oysa Osmanlı başkentine taşradan gelenler, sadece erkekler ya da oğlan çocukları değildi. Erkeklerin aksine, ev içi hizmetlerinde çalışmak üzere taşradan gelen/getirilen çok sayıda kız çocuğu, gözlerden nispeten uzak, mahrem ilişkiler alanına dâhildi. Onların hatırlanmaları ve emek ve göç tarihi çalışmalarında yaygın olarak kullanılan kayıtlara/kaynaklara girmeleri için; sorunlarla karşılaşmaları ve bu sorunların hizmet ettikleri hanelerin sınırları dışına çıkması gerekiyordu. Bu yüzden İstanbul'a ulaşan ve ev içi hizmetlerinde istihdâm edilen taşralı kız çocukları, taşra ile İstanbul arasındaki emek hareketliliği ve göç ile ilgili çalışmalarda ya hiç yer almamış ya da son derece önemsiz aktörler olarak tasvir edilmiştir.

Cengiz Kırılı, Betül Başaran ve Cem Behar'ın, 18. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başı arasındaki dönemde, Osmanlı başkentindeki göç dinamiklerini ve hemşehrilik ilişkilerini inceledikleri değerli çalışmalarında "zincirleme göç" olgusuna vurgu yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların tümünde "zincirleme göç" olgusu, sadece erkekleri kapsayan bir hemşehrilik olgusu altında incelenmiştir⁴. Bununla birlikte Osmanlı göç çalışmalarının, kızları/kadınları ihmal ederek erkekleri ön plana çıkarması, aynı zamanda göç ağlarına dâhil olan akrabalık ve hemşehrilik ilişkilerine de aşırı bir vurguyu beraberinde getirmiştir. Konuyla ilgili çalışmaların büyük bir kısmında, İstanbul'a daha önce yerleşmiş olan akraba ve hemşehrilerin, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar olan dönemde, değişmez bir biçimde, Anadolu'dan İstanbul'a yönelik göçü ya da insan hareketliliğini kolaylaştıran yegâne aktörler olduğu vurgulanmıştır. Oysa bu

³ Kırılı 2015, s. 72-79; Başaran 2014; Lévy-Aksu 2017, s. 77-84. Osmanlı emek tarihi çalışmalarıyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Quataert 2001, s. 93-109.

⁴ Kırılı 2015, s. 72-79; Başaran 2014; Behar 2014, s. 157-203.

çalışmanın gösterdiği gibi 19. yüzyılın sonlarında, akraba ve hemşehrilerin yanında, kız çocuklarının İstanbul'a ulaştırılmasını sağlayan, “yeni” aktörler iyice görünür hale gelmişti. Hem taşrada hem de İstanbul'da güçlü bağlantıları olan araçlar ile yolları taşradan geçen devlet memurları, kız çocuklarının İstanbul'a ulaştırılmasını sağlayan “yeni” aktörler olarak ön plana çıkmıştı.

I. Kaynaklar ve Ev İçi Hizmetlerinin Genel Yapısı

Çalışma, temel olarak 4 kaynak grubundan faydalanmaktadır. İlk kaynak grubunu İstanbul mahkeme kayıtları oluşturmaktadır. Mahkeme kayıtları, Anadolu'dan İstanbul'a gelen/getirilen kızların İstanbullu ailelere hangi şartlar altında, nasıl verildiğini ve bu çerçevede yapılan hizmet anlaşmalarını barındıran kayıtları içermektedir. Taşradan getirilen ve ev içi hizmetlerinde istihdâm edilen kız çocukları; gündelik yaşamda “hizmetçi”, “kapı kızı”, “besleme” ve “evlâtlık” gibi kelimelerle anlatılsa da aslen olgunun hukuki çerçevesini, adına “icâr-ı sagir/e” denilen, sözlü ya da yazılı bir sözleşme belirlemekteydi⁵. Çocukları veren (“icâr” eden) ve alan (“isticâr” eden) taraflar arasındaki ilişkiyi tanımlayan bu “icâr” anlaşmaları, çocukları veren ve alan tarafların kim oldukları; çocuğun yaşı, alacağı ücret, ücretinin nasıl değerlendirileceği gibi ayrıntıları içermekteydi. Bu çalışmada, 1845-1911 tarihleri arasında, ev içi hizmetlerinde istihdâm edilmek üzere Anadolu'dan başkente getirilen ve hizmet anlaşmaları İstanbul mahkemelerinin kayıtlarına geçirilen 259 kız çocuğuyla ilgili bilgiler kullanılmıştır. Kayıtların 64'ü Mahmudpaşa, 13'ü Üsküdar, 142'si Davudpaşa ve 40'ı Ahi Çelebi mahkeme sicillerinden toplanmıştır. Davudpaşa Mahkemesi'nin konuyla ilgili kayıtlarının, hem çokluğu hem de sürekliliğiyle öne çıkması aslında şaşırtıcı değildir. Bu mahkeme, 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İstanbullular için aile içi hukuki meselelerin ana çözüm yerine dönüşmüştü⁶.

İkinci kaynak grubu, dönem boyunca ev içi hizmetlerinde istihdâm edilen kız çocuklarını İstanbul'a istikrarlı bir şekilde yollayan Anadolu kent ve kasabalarına ait mahkeme kayıtlarından oluşmaktadır. İstanbul mahkemelerinin kayıtlarına göre, 19. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'da ev içi hizmetlerinde istihdâm edilen çocukların büyük bir kısmı Kuzey ve Kuzeybatı Anadolu kent ve kasabalarından geliyordu⁷. Bu bağlamda, Kuzey ve Kuzeybatı Anadolu kent ve kasabalarının bazılarının mahkeme kayıtları taranmış ve bunun

⁵ Birkaç örnek için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), ZB: 490/101, 22 Temmuz 1324/4 Ağustos 1908; BOA, ZB: 495/107, 6 Haziran 1325/19 Haziran 1909; BOA, DH. MKT: 1018/43, 1 Teşrinisâni 1321/14 Kasım 1905.

⁶ Elbirlik 2016, s. 19-137.

⁷ Dönem boyunca İstanbul'da ev içi hizmetlerinde istihdâm edilen çocukların coğrafi arka planları ve bunun dönüşümüyle ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Araz and Kokdaş 2018.

sonucunda makalede Ordu, Kastamonu, Safranbolu ve Gerede mahkemelerine yansıyan 177 kayıt kullanılmıştır. Bu kayıtlardan; 24'ü Gerede, 47'si Kastamonu, 21'i Ordu ve 85'i Safranbolu mahkeme kayıtlarından sağlanmıştır. Bu kayıtlar 1880'li yıllar ve sonrasına aittir. Aşağıda tartışılacağı üzere, bu tarihlerde yapılan ve ev içi hizmetlerinde istihdâm edilmek üzere İstanbul'a ya da başka yerlere götürülecek kız çocukları için; yerel yetkililerden onay alınmasını zorunlu kılan düzenlemeler, kız çocuklarıyla ilgili bilgilerin yerel mahkemelerin kayıtlarına daha fazla yansımaları sağlamıştır. İstanbul mahkemelerine yansıyan hizmet anlaşmalarında olduğu gibi, taşra mahkemelerinin defterlerine kaydettirilen hizmet anlaşmalarında da çocuğu icâr ve isticâr edenlerin isimleri, oturdukları yerler; çocuğun yaşı, alacağı ücret; ücretin ne kadarının nafakasına harcanacağı, ne kadarının kendisi için saklanacağı ve varsa, aracılardan kim olduğu gibi ayrıntılara yer verilmekteydi. Mahkeme kayıtlarına yansıyan hizmet anlaşmalarının içerdiği ayrıntılar, araştırmacılara taşralı kız çocuklarının İstanbul'a hangi yollarla getirildiklerini ve hangi ağlara nasıl dâhil edildiklerini sistematik bir biçimde analiz etme imkânı vermektedir.

Çalışmanın üçüncü kaynak grubunu, dönemin gazete ve dergilerinde çıkan ve Anadolu ile İstanbul arasındaki kız çocuğu hareketliliğini tartışan yazı ve haberler oluşturmaktadır. Bu haber ve yazılar, özellikle Anadolu kız çocuklarının İstanbul'a nasıl ulaştırıldığını ve bu kız çocuklarıyla onları istihdâm eden İstanbullu aileler arasındaki ilişkileri işliyor ve tartışıyordu. Bu tartışmalar, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren devletin ilgisini göç eden kız çocuklarına çekmişti. Çalışmanın dördüncü ve son kaynak grubunu ise devlet yetkililerinin bu ilginin sonucu olarak oluşturduğu yazışmalar ve yaptığı düzenlemeler oluşturmaktadır.

Devletin, 1880'li yıllardan itibaren İstanbul'daki ev içi hizmet sektörüne ve taşra ile İstanbul arasındaki kız çocuğu hareketliliğine gösterdiği yakın ilgi, makalede konuyla ilgili olarak yapılan dönemlendirmede esas alınmıştır. 1880'lerde yapılan düzenlemelerle birlikte, ev içi hizmetlerinde istihdâm edilmek üzere, İstanbul'a gönderilen kız çocuklarıyla ilgili olarak yerel mahkemelere yansıyan kayıtların sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Yerel mahkemelerin kayıtlarına yansıyan icâr hüccetlerinin 1880'lerden itibaren artması ile devletin konuyu düzenleme çabası arasında çok güçlü bir ilişki mevcuttu. Ancak icâr edilen kız çocuklarıyla ilgili bilgilerin yerel mahkemelerin kayıtlarına daha yaygın bir şekilde yansımaları, sadece devlet tarafından yapılan düzenlemelerin bir sonucu değildi. Yerel mahkemelerin artan bir şekilde daha fazla kullanılmaya başlanması, aynı zamanda devlet memurlarının taşrada genişleyen varlıklarıyla da yakından ilgiliydi. Taşraya giden memurlar, isticâr ettikleri kız çocuklarıyla ilgili bilgileri hukuki zorunluluklar sebebiyle yerel

mahkemelere başvurarak kaydettiriyorlardı. Memurların isticâr ettikleri kız çocuklarıyla ilgili bilgileri mahkeme kayıtlarına geçirme eğiliminin ve devletin yaptığı düzenlemelerin sonucu olarak 1880'lerden itibaren, taşra ile İstanbul arasındaki kız çocuğu hareketliliğinde önemli dönüşümler yaşanmıştır. Bu nedenle çalışmada 1880'li yıllar, taşra ile İstanbul arasındaki kız çocuğu hareketliliğinin gelişimi ve dönüşümü bakımından bir kırılma noktası olarak kavramsallaştırılmıştır.

Ev içi hizmetlerinin genel yapısına bakıldığında, Anadolu kızlar ile İstanbullu aileler arasında kurulan ilişkinin, 19. yüzyıldan önceki dönemlere gittiği görülmektedir. Bununla birlikte 1840'ların ortalarında meydana gelen ve Orta Anadolu ile çevre bölgeleri etkileyen büyük kıtlık⁸, bu ilişkinin yapısal dönüşümünde çok önemli bir rol oynamıştır. Kıtılıktan etkilenen bölgelerde yaşayan çok sayıda aile, yiyecek bulmak umuduyla başkente veya çevredeki kent ve kasabalara yönelmiştir. Kaynaklar, 1846 ilkbahar ve yazında, bir yıl önce meydana gelen kıtıktan kaçıp yiyecek bulabilecekleri bölgelere sığınan kıtlıkzedelerin yürek burkan sefilliğine tanıklık eden ayrıntılar barındırmaktadır. Mehmed Efendi isimli bir devlet memuru Ankara, Çankırı, Afyon ile çevredeki diğer kent ve kasabalardan kaçıp Gemlik ve çevresine gelen kıtlıkzedeler hakkındaki gözlemlerini kaleme almış; sonrasında ise bu gözlemleri bir rapora dönüştürmüştür. Mehmed Efendi raporunda, kıtlıkzedelerin çoluk çocuklarıyla sokaklarda dilendiklerini ve sefil bir şekilde yaşamak zorunda kaldıklarını anlatmıştır. Bu raporda da dile getirildiği üzere, kıtıktan kaçmak isteyen Anadolu aileler yollara düşüyor ve bunların bir kısmı nihai olarak varmak istedikleri yer olan Osmanlı başkentine ulaşıyorlardı⁹. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, kıtlığı takip eden yıllarda, kıtıktan etkilenen kent ve kasabalardan ev içi hizmetlerinde istihdâm edilmek üzere İstanbul'a ulaşan/ulaştırılan kız çocuklarının sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Kıtılıkla birlikte ev içi hizmetlerinde istihdâm edilen Anadolu kız çocuklarının İstanbul'daki varlığı ilk kez bu kadar etkili bir şekilde hissedilmiştir¹⁰. Bu nedenle taşra ile İstanbul arasında, kız çocukları üzerinden kurulan ilişkinin analizinde, 1845 kıtlığı bir dönüm noktası olup makale için de başlangıç noktası olarak ele alınmıştır.

Dönem boyunca taşradan gelen ve ev içi hizmetlerinde istihdâm edilen kız çocuklarının yaşları, beş ile on beş arasında değişmekteydi. Ancak bu kız çocuklarının büyük bir kısmı, dokuz ile on bir yaşları arasındaydı. Onlu yaşların

⁸ 1845 Orta Anadolu kıtlığı ve dönem boyunca yaşanan diğer kıtlıklar için bkz. Erler 2010.

⁹ BOA, İ.MVL: 78/1519, 12 Cemaziyelevvel 1262/8 Mayıs 1846 ve muhtelif tarihler; BOA, İ.MVL: 79/1545, 18 Receb 1262/12 Temmuz 1846 ve muhtelif tarihler; BOA, A.MKT. MHM: 2/19, 27 Şaban 1262/20 Ağustos 1846.

¹⁰ Bu bilgi, çalışmada kullanılan mahkeme kayıtlarının seriler halinde taranmasından elde edilen verilere dayanmaktadır.

ilk yarısında erişkinliğe adım atan çocukların¹¹ on yaşına varmadan emek sürecine dâhil olmaları, aslında hiç de şaşırtıcı değildi. Yaşları büyüdükçe ev içi hizmetlerine katkı sağlamaları beklenen bu kız çocukları, her türlü ev işinde çalışmaktaydı. Bir başka deyişle, İstanbullu aileler ile kız çocukları arasındaki hizmet ilişkisi, çok farklı aktiviteleri barındırmakta; bu aktiviteler ise kız çocuklarının yaşlarına uygun olarak ev içi hizmetlerine katkı sunmasına dayanmaktaydı¹².

Anadolu kız çocuklarının velileri ya da onların vekilleri ile İstanbullu aileler arasında yapılan anlaşmalar, ahlaki söylemleri hiçbir şekilde dışlamayan; ancak ekonomik şartları da belirlenmiş iş akitleriydi. İstanbullu ailelerin istihdâm ettiği çocuklar, “afkar-ı fukâradan ve muhtâc-ı nân” ailelerin evlatları olarak tanımlanabiliyor; bazen de kendilerine bakacak kimsenin olmadığı özellikle vurgulanıyordu¹³. İstanbullu aileler de, kendilerine “emanet” edilen bu çocuklara bakacak ve giyim kuşam ihtiyaçlarını sağlayacak merhamet sahibi insanlar olarak görülüyordu. Şefkat, yardımlaşma ve hayırseverlik duygularını ön plana çıkaran ifadelerin yanında; çocukların ne kadar ücret alacakları ve bu ücretlerin nasıl kullanılacağı da ayrıntılı bir şekilde tespit edilerek kayıtlara geçiriliyordu.

Taşralı kız çocuklarının yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'da hizmetçi olarak yükselişlerini belirleyen dinamikler, sadece 1840'ların ortalarında Anadolu'da meydana gelen kıtlıkla ilgili değildi. Bu yükseliş, imparatorluğun son dönemlerinde meydana gelen kitlesel göç dalgalarıyla da yakından ilgiliydi. 19. yüzyıl İstanbul'u, cazibesi ve bitmez tükenmez iştahıyla savaşların, göçlerin ve yoksulluğun ürettiği kız çocuklarını kendisine çekiyordu. Diğer taraftan imparatorluğun son dönemleri, 1860'lardaki Çerkes göçüyle yaşanan kısmi canlanmaya karşın; köle ticâretinin ve ev içi hizmetlerinde köle kullanımının gerilemesine tanıklık etmiştir¹⁴. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı toplumunda, kölelikle ilgili algılar değişmiş ve kölelik karşıtı söylemler de güçlenmişti. Bu dönemde kölelerin yerini, artan bir şekilde, hizmetçiler almıştı¹⁵. Ancak kız çocuklarının emeğine duyulan talebin artması, köleliğin İstanbulluların yaşamından tamamen çıktığı anlamına gelmiyordu¹⁶. Köleler; İstanbulluların evlerinde, hizmetçilerin yanında varlıklarını bir süre daha devam

¹¹ Araz 2016, s. 42-49.

¹² Bkz. BOA, DH. EUM. KADL: 01/39, 8 Teşrinisâni 1326/21 Kasım 1910.

¹³ Birkaç örnek için bkz. Ordu Şer'iyye Sicilleri (OŞS) 1476, 23/1, 28 Cemâziyelevvel 1325/9 Temmuz 1907; OŞS 1476, 24/1, 28 Cemâziyelevvel 1325/9 Temmuz 1907; OŞS 1476, 63/1, 17 Rebîülâhir 1326/19 Mayıs 1908; OŞS 1476, 63/2, 18 Rebîülâhir 1326/20 Mayıs 1908.

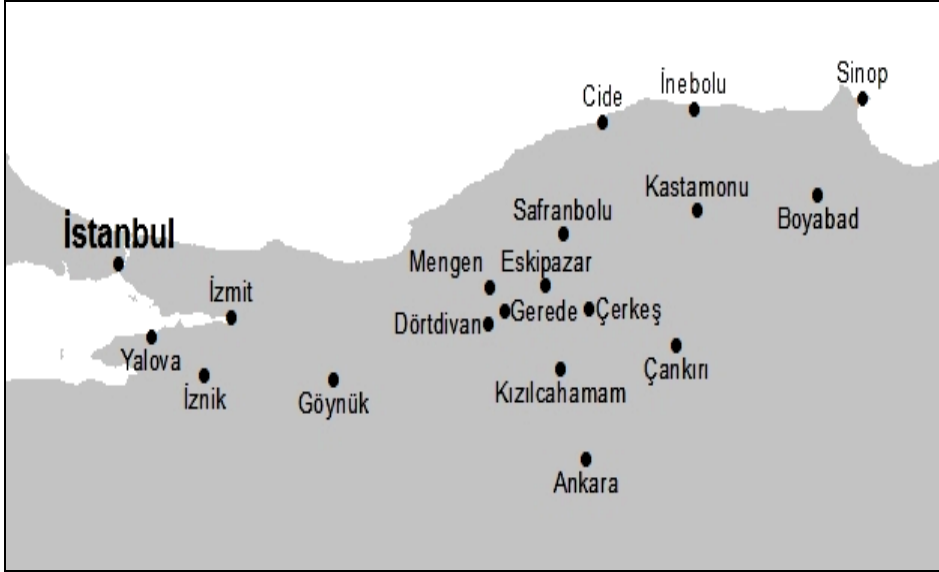
¹⁴ Bkz. Erdem 2013; Toledano 1994.

¹⁵ Toledano 1994, s. 228-229; Parlatır 2012, s. 58-67.

¹⁶ Maksudyan 2008, s. 493.

ettirmişlerdir. İstanbul'un sürekli artan ve 19. yüzyılın sonunda bir milyona yaklaşan nüfusu¹⁷, genişleyen memurlar sınıfı¹⁸ ve daha mütevazı bir yaşama sahip kesimlerin de hizmetçi edinme eğilimi, kız çocuklarının emeğine duyulan talebi arttırmıştı. Çerkes köle ticâretinin hareketli olduğu bir dönemde, 1865-1870 tarihleri arasında, İstanbul'da köle olarak satılan Çerkes çocukların ortalama fiyatı, dört ile beş bin kuruş arasındaydı¹⁹. Rakamlar, taşralı kız çocuklarına evlerini açan her İstanbullunun karşılayabileceğinin ötesindeydi. Aynı dönemde hizmetçi olarak istihdâm edilen Anadolu kökenli kız çocuklarının, nafaka ve diğer masrafları çıkarıldıktan sonra, ortalama maliyeti aylık on kuruşun üzerine çıkmıyordu. Bir başka deyişle taşralı çocuklar, kölelerin emeğinden yararlanamayan toplumsal kesimler için hizmetçi kullanımını bir lüks olmaktan çıkarmıştı. Bu özellikleri, daha mütevazı bir yaşam süren kesimlerin de hizmetçi edinme eğilimini tetiklemiş ve onları 19. yüzyılın ikinci yarısında ev içi hizmet sektöründe vazgeçilmez kılmıştı.

Harita 1: İstanbul'da eviçi hizmetlerinde istihdam edilen kız çocuklarını yaygın olarak sağlayan Anadolu kent ve kasabaları (1845-1911)²⁰

¹⁷ İstanbul nüfusunun gelişimi için bkz. Behar 2003, s. 69-83; Karpat 2010, s. 213-222.

¹⁸ Findley 2011, s. 22-23.

¹⁹ Araz 2017, s. 303-319.

²⁰ Harita, çalışmada kullanılan ve kaynakçada ayrıntıları verilen İstanbul mahkemelerinin kayıtlarına dayanarak hazırlanmıştır.

II. Akrabalık ve Hemşehrilik Bağlantıları

1840'lı yıllardan itibaren Anadolu'dan İstanbul'a en çok kız çocuğu gönderen bölgeler, hiç de şaşırtıcı olmayan biçimde, yüzyılın başında Anadolu'dan İstanbul'a en çok erkek göçmen gönderen bölgelerle neredeyse aynıydı. 18. yüzyılın sonunda Osmanlı merkez teşkilatı, İstanbul'da toplumsal huzuru tehdit edebilecek göçleri daha sıkı kontrol etmek amacıyla; dükkânlarda, bekâr odalarında ve hanlarda yaşayan erkekler hakkında sistematik kayıtlar hazırlamıştı. Bu kayıtlar üzerine yapılan çalışmalar, İstanbul'daki göçmenlerin büyük bölümünün Anadolu'nun iki bölgesinden geldiğini tespit etmiştir. Bu bölgelerden ilki Doğu Anadolu'daki Erzurum ve Van hattı ile Orta Anadolu'daki Kayseri ve Tokat hattı arasındaki alanı kapsamaktaydı. Bu bölgenin içerisinde Harput, Divriği, Sivas, Arapgir ve Kuruçay gibi kent ve kasabalar yer almaktaydı. İkinci bölge ise, Kuzey ile Kuzeybatı Anadolu kent ve kasabalarını kapsamaktaydı. Kuzeydoğuda Sinop, kuzeybatıda Bolu ve güneyde de Ankara'yı içine alan üçgende; Kastamonu, Safranbolu, Ereğli, Gerede, Dörtdivan, Çankırı ve Tosya gibi kent ve kasabalar yer almaktaydı. "Harita 1" in de gösterdiği üzere İstanbul'a en çok kız çocuğunu yollayan yerler; tam da bu ikinci bölgede yer alan kent, kasaba ve köylerdi. Daha 18. yüzyıl sonunda, Kuzey ve Kuzeybatı Anadolu'yu içine alan bu ikinci bölgeden İstanbul'a çalışmaya gelen erkekler, daha sonra kendi memleketlerinden İstanbul'a gelecek taşralı kızların kullanacağı göç ağlarını hali hazırda kurmuşlardı. İstanbul'a yerleşmiş ya da çalışmak için burada bulunan taşralılar, taşra ile İstanbul arasındaki kız çocuğu hareketliliğine çeşitli şekillerde katkı sağlıyorlardı.

Özellikle başkente yerleşmiş taşralılar, memleketlerindeki akraba ve hemşehrileriyle İstanbul'daki komşu ve tanıdıkları arasında aracılık yapıyor; ancak aynı zamanda bu kız çocuklarını kendi evlerinde istihdâm etmek üzere isticâr ediyorlardı. 19. yüzyılın ikinci yarısında, daha önce taşradan İstanbul'a göçmüş ve burada yaşamaya başlamış olan aileler, kendi memleketlerinden getirdikleri ya da getirttikleri kızları yanlarında çalıştırmaya çok hevesliydi. Kız çocuklarının kendileriyle aynı sosyal ve kültürel arka plandan gelmesi, İstanbul'a yerleşmiş taşralılar için önemli bir tercih sebebi olmalıydı. Bu anlamda memleketlerine yaptıkları ziyaretler, istedikleri kız çocuklarını isticâr ederek beraberlerinde İstanbul'a götürmelerine vesile olmaktadır. Örneğin Fatma Ülfet Hanım, Safranbolu'dan İstanbul'a göç edip burada kendisine yeni bir yaşam kurmuş; ancak memleketiyle ilişkisini kesmemiştir. Memleket hasretine dayanamayan Fatma Ülfet Hanım, 1893 yazında Safranbolu'ya bağlı Çavuşlar Köyü'ne yaptığı ziyaret sırasında, köylüsü olan on ve on dört yaşlarındaki Havva ile Ayşe isimli iki kız kardeşi isticâr ederek İstanbul'a götürmüştü²¹. İstanbul'da sakin olup Hassaahır'da nalbandbaşılık görevinde bulunan İbrahim Ağa bin Mehmed de, tıpkı Fatma Ülfet Hanım gibi, daha önce Kastamonu'nun köyünden İstanbul'a göçmüştü. İbrahim Ağa, eşi Zehra Hanım'a ev içi hizmetlerinde yardımcı olması amacıyla Kastamonu Küçüksoy Köyü'nden Cemile'yi isticâr etmişti²². Hem Fatma Ülfet Hanım hem de İbrahim Ağa, göç etmiş ve İstanbul'da kendi hanelerini kurmayı başarmış kişiler olarak köylülerinin ve tanıdıklarının kızlarını isticâr ederken zorluk çekmemiş

²¹ Safranbolu Şer'iyye Sicilleri (ŞSS) 2150, 18a/273, 28 Muharrem 1311/11 Ağustos 1893.

²² Kastamonu Şer'iyye Sicilleri (KŞS) 144, 241/252, 4 Rebiülâhır 1309/7 Kasım 1891.

olmalıydı. İstanbul'a yerleşmiş taşralıların kız çocukları üzerinden kendi memleketleriyle kurdukları ilişki, taşra ile İstanbul arasındaki kız çocuğu hareketliliğinde kişisel bağlantıların önemini açıkça ortaya koymaktadır. Hizmet ilişkilerindeki kişisel ağların önemini, erken modern dönemden 20. yüzyılın başlarına değin, Japonya'dan İngiltere'ye kadar birçok coğrafyada gözlemlemek mümkündür²³. Bu yüzden Anadolu ile İstanbul arasındaki göç ağlarının bu karakteri, esas itibarıyla kent merkezli ev içi hizmet sektörünün sahip olduğu evrensel dinamiklerin bir yansıması olarak yorumlanmalıdır.

İstanbul'a yerleşmiş ya da çalışmak için burada bulunan taşralıların hemşehrileriyle İstanbulluları buluşturması ve taraflar arasında aracılık yapmaları, kız çocuklarının İstanbul'a ulaştırılmasını ve ev içi hizmetlerinde istihdâm edilmesini kolaylaştırıyor ve arzı sürekli hale getiriyordu. İstanbul'daki taşralılar genellikle, kızlarını icâr etmek üzere, taşradan gelen hemşehrilerini şehirde ilk karşılayan ve ağırlayanlardı. Taşralıların İstanbul'da sahip olduğu dükkân ve kahvehane gibi işyerleri, taşradan gelenlerin ilk durakları arasındaydı. Aslen Kastamonulu olan Said Ağa, 8 yaşındaki kızı Hasibe'yi Fatma Hanım'a icâr etmek üzere 1911 yılında İstanbul'a geldiğinde, kısa bir süreliğine, hemşehrisi olan Mustafa Efendi'nin kahvehanesinde kalmıştı²⁴. Aynı şekilde Bolulu Çiftçi Mustafa Ağa, 11 yaşındaki kızı Şaziye'yi Hatice Hanım'a icâr etmek üzere İstanbul'a geldiğinde, geçici olarak hemşehrisi Rasim Ağa'nın Aksaray'daki kahvehanesinde ikamet etmişti²⁵. Benzer bir şekilde, 1845 kıtlığından hemen sonra, kız çocuklarını icâr etmek üzere Gerede'nin Tarakçı Avşarı ile civar köylerinden İstanbul'a gelenler, hemşehrilerine ait tarakçı dükkânlarında kalmışlardı²⁶. Muhtemelen, kız çocuklarını icâr etmek üzere İstanbul'un yolunu tutanların hemşehrilerine ait iş yerlerindeki ikametleri çok kısa sürmekteydi. Bu kişilerin dükkân gibi yerlerde misafiraten, yani geçici olarak kaldıkları kayıtlarda özellikle belirtiliyordu. Taşradan gelenler, hemşehrilerine ait olan ve misafir olarak kaldıkları işyerlerinden kendi kız çocuklarının, kardeşlerinin ya da akrabalarının icâr işlemlerini yürütüyor; işlerini bitirdiklerinde de memleketlerine geri dönüyorlardı.

İstanbul'da bulunan taşralıların tek marifetleri, çocuklarını icâr etmek üzere buraya gelen akraba ve hemşehrilerini iş yerlerinde ya da evlerinde ağırlamaktan ibaret değildi. Taşra ile İstanbul arasındaki kız çocuğu hareketliliğine diğer büyük katkıları, kendilerine gönderilen kız çocuklarının İstanbullulara icâr edilme sürecini ayarlamalarıydı. Taşralıların hatırı sayılır bir kısmı, çocuklarını icâr etmek üzere İstanbul'a gelmeyi tercih etmiyor; bunun yerine özellikle yakın akrabalarının ve hemşehrilerinin kendileri adına hareket etmesini daha uygun buluyordu. Daha sürecin başında kız çocuklarının istihdâm edilecekleri aileleri bulan ve durumu taşradaki

²³ Nagata 2004, s. 211-35; Horn 1995, s. 43-47.

²⁴ Davudpaşa Şer'iyye Sicilleri (DŞS) 177, 115/186, 6 Zilhicce 1329/28 Kasım 1911.

²⁵ DŞS 147, 83/37, 4 Şaban 1308/15 Mart 1891.

²⁶ Bkz. Ahi Çelebi Şer'iyye Sicilleri (AŞS) 425, 83a/2, 17 Şaban 1263/31 Temmuz 1847; Mahmudpaşa Şer'iyye Sicilleri (MŞS) 62, 16a/4, 26 Muharrem 1262/24 Ocak 1846; MŞS 62, 18b/5, 13 Safer/10 Şubat 1846; DŞS 111, 29a/3, 4 Recep 1262/28 Haziran 1846; DŞS 111, 60b/4, 17 Zilhicce 1262/6 Aralık 1846.

tanıdıklarına haber verenler, İstanbul'daki taşralılardı. İstanbul'daki akrabalar ve hemşehriler, taşradan gelen kız çocuklarının sorumluluklarını yükleniyor ve icâr işlemlerini aileler adına hallediyorlardı. Örneğin, 9 Nisan 1873'te İstanbul'da oturan Halime, anne babası Safranbolu'da ikamet eden, dokuz yaşındaki yeğenini bir kadı ailesine icâr etmişti²⁷. Benzer bir şekilde, 5 Ağustos 1908'de, Taşköprülü on iki yaşındaki Altun, hastane hademesi olan dayısı tarafından bir doktora icâr edilmişti. Hastane hademesi ile doktor arasındaki ilişkide olduğu gibi, taşralıların çalıştıkları yerlerdeki arkadaşlıkları veya amirleriyle olan ilişkileri, taşrada yaşayan kız çocuklarının İstanbul'la tanışmasını sağlıyor ve onların geleceklelerini şekillendiriyordu.

İstanbul'da bulunan veya çalışan taşralılar, kızların babaları ve erkek kardeşleri gibi çok yakın akrabaları olabiliyordu. Böyle durumlarda kızların İstanbul'a taşınmasını sağlayan mekanizma, hemşehri ve akraba ağlarındakilere benzer biçimde işliyordu. Sekiz yaşındaki Hatice, 18 Nisan 1906 tarihinde Safranbolu'da İstanbullu bir aileye icâr edildiğinde, babası Osman'ın İstanbul'da olduğu kayıtlara geçirilmiştir. Muhtemelen İstanbullu aileyi bulan ve bu aileyi temsil edecek aracının Safranbolu'ya kadar gidip Hatice'yi isticâr etmesini sağlayan da kendisiydi²⁸. Viranşehirli Seferbaşıoğlu Osman, kızları dokuz yaşındaki Hanife ile yedi yaşındaki Gülizar İkbâl'i 1865 tarihinde icâr ettiğinde, Bayezid civarında bir kahvede kalıyordu²⁹. İstanbul'da ikamet edecek bir evi yoktu; ancak bu durum onun İstanbul'da misafir olduğu anlamına gelmiyordu ki Osman, ya kaldığı mekânın bir işletmecisi ya da bir çalışanıydı. Elbette kahvehaneyi sadece akşamları yatılacak bir yer olarak kullanıyor olma ihtimali de mevcuttu.

Babaların ve erkek kardeşlerin kız çocuklarını İstanbul'a çekmeleri, özellikle olağanüstü olayların yaşandığı dönemlerde artan bir durumdu. Hem 1845 hem de 1873-1875 kıtlıklarında, İstanbul'da çalışan babalar ve erkek kardeşler, taşradaki kız çocuklarına el uzatmış ve onları İstanbullulara icâr etmenin yollarını aramışlardır. Örneğin 10 Kasım ile 17 Kasım 1874 tarihleri arasında, yani kıtlığın sarsıcı etkiler bırakmaya devam ettiği tarihlerde, Çankırlı dört kız çocuğu İstanbul'da çalışan; ancak çeşitli iş yerlerinde kalan babaları ve erkek kardeşleri tarafından İstanbullulara icâr edilmişti. Eyüp'te Eski İplikhane'de kalan Osman Ağa, 10 Kasım'da yedi yaşındaki kızı Hatice'yi; Balık Pazarı civarında bir dükkânın üst katında kalan Hamal Mehmed Ağa, 16 Kasım'da sekiz yaşındaki Naime ile yedi yaşındaki Zeliha isimli kızlarını ve Mahmudpaşa'da bir şekerçi dükkânında kalan Mahmud Ağa ise, 17 Kasım'da kız kardeşi Ayşe'yi İstanbullulara icâr etmişlerdi³⁰.

Kız çocuklarının, velileri ya da hemşehri ve akrabaları gibi araçlar vasıtasıyla İstanbullu ailelere icâr edilmelerinde izlenen bu yollar, 19. yüzyıl genel göç dinamiklerini neredeyse birebir yansıtmaktadır. 18. yüzyıldan itibaren İstanbul'a gelen erkek göçmenler; geçici olarak, genellikle dükkânlarda, dükkânların yanındaki odalarda, hanlarda, kahvehanelerde ve hemşehrilerinin ya da tanıdıklarının evlerinde

²⁷ DŞS 135, 28a/1, 10 Safer 1290/9 Nisan 1873.

²⁸ ŞŞS 2156/1, 88/164.

²⁹ DŞS 130, 7a/2, 29 Zilkade 1281/25 Nisan 1865; DŞS 130, 11b/7, 19 Rebülâhir 1282/11 Eylül 1865.

³⁰ MŞS 138, 95b/5; MŞS 138, 95b/6; MŞS 138, 96a/1; MŞS 138, 96b/4.

kalıyorlardı³¹. Kız çocuklarının Anadolu'dan getirilmesinde de benzer bir yol takip ediliyordu. Kızların velileri, bizzat İstanbul'a gelmeye karar verdiklerinde akraba ve hemşehrilerinin işyerlerini ve ilişki ağlarını kullanıyor; tıpkı İstanbul'a yeni gelen göçmen erkeklerin yaptığı gibi geçici olarak dükkân benzeri yerlerde kalıyorlardı. Kız çocukları, buradaki geçici ikametlerinden sonra hizmet edecekleri ailelere teslim ediliyordu. İstanbul mahkemelerinin kayıtlarına yansıyan icâr anlaşmaları, kız çocuklarının İstanbulluların evlerine ulaşmaları sırasında geçtikleri bu yolları açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

1845-1880 tarihleri arasında, İstanbul mahkemelerine yansıyan 175 icâr kaydında ismi geçen kız çocuklarından sadece 44'ü, İstanbul'da belirli bir adreste sakin olarak kayıtlara geçirilmişti. Muhtemelen bu kız çocukları yakın bir geçmişte İstanbul'a göç eden taşralı ailelere mensuptu. Aileleri taşralı kimliklerini henüz muhafaza etmeye devam ettiğinden, resmi işlemlerde İstanbul'da ikamet ettikleri mahalle isimlerinin yanında memleketleri de anılmaktaydı. 175 icâr kaydının 38'inde ise, kız çocuklarının İstanbullu ailelerin yanında misafir olarak ikamet ettikleri belirtilmişti. Bu kız çocukları, genellikle kendilerini misafir eden aileler tarafından istihdâm ediliyordu. Kız çocuklarından 65'inin ise, memleketleri belirtilmiş olmasına karşın İstanbul'da nerede kaldıkları kaydedilmemiştir. Başkente yeni gelen bu kızların ve onlara eşlik eden velilerinin muhtemelen, geçici de olsa, İstanbul'da ikamet edecek herhangi bir yerleri dahi yoktu. Geriye kalan 28 kız çocuğu ve velilerinin ise dükkân, kahvehane ve han gibi yerlerde misafir olarak kaldıkları belirtilmiştir. Ancak kız çocuklarının işe girmeden önceki hareket duraklarının anlaşılmasını sağlayan bu resim asla statik değildi.

Nitekim 1880'li yıllarla birlikte, işe girişlerinin öncesinde han ve dükkân gibi yerlerde geçici olarak ikamet eden kızların oranında bir artış yaşanmıştır. Benzer bir artış İstanbul'da herhangi bir yerde sakin olmayanların oranında da gözlemlenmekteydi. 1880-1911 tarihleri arasında İstanbul mahkemelerine yansıyan Anadolu kız çocuklarıyla ilgili 84 icâr kaydıdan 43'ünde (yaklaşık % 51'inde) kız çocukları ve onlara eşlik eden velileri herhangi bir yerde sakin olarak gösterilmemişti. Yukarıda belirtildiği üzere 1845-1880 döneminde, 175 icâr kaydından 65'inde (yaklaşık % 37'sinde), kız çocukları ve onlara eşlik eden velileri bahsedilen şekilde kaydedilmişti. 1845-1880 tarihleri arasında icâr edilen kız çocukları ile onlara eşlik eden velilerinin 28'i (% 16'sı), han ve dükkân gibi yerlerde geçici olarak konaklarken; bu rakam 1880-1911 tarihleri arasında 17 olmuş ve kayıtlardaki oranları biraz yükselip yüzde 20'lere çıkmıştı.

1880'li yıllarla birlikte, ev içi hizmetlerinde çalışan kız çocuklarının çalışmaya başlamadan önce İstanbul'da ikâmet ettikleri yerlerde meydana gelen bu değişim aslında tesadüfî değildi. Anadolu kız çocukları, 1880'li yıllara kadar İstanbullulara büyük çoğunlukla baba, anne ve erkek kardeş gibi aile üyeleri ya da yakın akrabaları tarafından icâr ediliyorlardı. 1845-1880 tarihleri arasındaki 175 icâr anlaşmasının 119'u yani % 68'i kız çocuklarının anne, baba, amca, dayı ve kardeşleri gibi yakın akrabaları tarafından yapılmıştı. Yakın akrabalar ya kızlarla birlikte İstanbul'a geliyor ya da hali hazırda İstanbul'da ikamet ediyorlardı. Oysa 1880-1911 tarihleri arasında kayıtlara

³¹ Başaran 2014.

giren 84 icâr anlaşmasının 35'i (yaklaşık % 42'si), kızların akrabaları veya tanıdıkları tarafından yapılmıştı.

Ayrıca görülmektedir ki 1880'lerle birlikte kız çocuklarının taşradan İstanbul'a ulaştırılması ve ev içi hizmetlerinde istihdâm edilmesinde hemşehri ve akrabalar daha az görünür olmuşlardı. Bu önemli değişimin altında iki etken yatmaktaydı. Bunlardan birincisi, ev içi hizmet sektöründe Anadolu kız çocuklarının sayısının artmasına bağlı olarak, taşrayla İstanbul arasındaki kız çocuğu hareketliliğinde aracılardan ortaya çıkmasıydı. Bu araçlar, kızların İstanbul'a götürülme işlerini icâr ve isticâr edenler adına yürütmeye başlamışlardı. İkincisi, 1880'lerden itibaren merkezi devlet teşkilatının ilgisini çeken taşra ile İstanbul arasındaki kız çocuğu hareketliliğinin çeşitli düzenlemelere tabi tutulmaya başlanmasıydı. Bu düzenlemeler, kızları veren ve alan taraflar arasındaki icâr anlaşmalarının taşra mahkemeleri aracılığıyla yapılmaya başlanması sonucunu doğurmuştu. Taşra mahkemelerine yönelme, İstanbul ya da başka yerlere götürülecek kız çocukları için; yerel yetkililerin onayının alınması şartının yarattığı bir sonuçtu. Bu şart sayesinde, taşralı ailelerin kız çocuklarını icâr etmek için bizzat İstanbul'a gitmelerine gerek kalmamıştı.

III. Devlet Regülasyonları ve “Hamiyetsiz” Araçlar

Taşra ile İstanbul arasındaki kız çocuğu hareketliliğini kontrol altına almaya yönelik ilk girişimler, Osmanlı göç politikalarının ve 19. yüzyılda yaygınlaşan mürûr uygulamalarının bir parçası olarak görülmelidir. Mürûr uygulamaları, taşra ile İstanbul arasındaki insan hareketliliğini kontrol altında tutmayı ve “herhangi bir işi olmayanların veya geçerli bir gerekçesi bulunmayanların İstanbul'a gelmeleri[ni]” önlemek üzere alınan tedbirlerden oluşuyordu³². Bir tür “iç pasaport” uygulaması olan mürûr düzenlemeleri, kişilerin seyahatlerine kısıtlama getirmekte ve yerel makamların onay verdiği “mürûr tezkeresini” taşımaya zorunlu kılmaktaydı. Tezkerede; kişinin ismi, unvanı, yaşı, mesleği, eşkâli, memleketi ve gideceği yer gibi ayrıntılara yer verilmekteydi. 1887 tarihli “Mürûr Nizâmnamesi”, yirmi yaşın altındaki “hizmetçi”, “besleme” ve çocukların aileler için çıkarılacak tezkere ile yolculuk yapabileceğini öngörüyordu³³. Böyle bir maddenin nizâmnameye girmesi ile taşralı kız çocuklarıyla ilgili sorunların İstanbul'a daha fazla yansımaya başlaması arasında, yakın bir ilişki bulunmaktaydı. Aslına bakılırsa bu madde, aynı yıllarda taşra ile İstanbul arasındaki kız çocuğu hareketliliğini düzenlemeye yönelik daha ayrıntılı girişimlerin bir özeti niteliğindedir.

1887 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'nden Kastamonu Vilayeti'ne gönderilen bir emirde; yoksul ve kimsesiz çocukları, ailelerini de bir şekilde ikna ederek, İstanbul'a ya da başka yerlere götüren; ancak daha sonra ya “elden ele geçerek” satılmalarına ya da buldukları evden kovulup sefaletle sürüklenmelerine sebep olan kişilerden bahsedilmektedir. Emirde “şeriatı, nizâma ve insanlığa uygun olmayan” bu durumun engellenmesine yönelik olarak daha önce tedbirler alındığı; ancak gelen şikâyetler

³² Demirtaş 2009, s. 742.

³³ Turna 2013, s. 84.

üzerine yeni tedbirlere ihtiyaç duyulduğu üzerinde durulmuştur³⁴. Dâhiliye Nezâreti'nin taşra ile İstanbul arasındaki çocuk hareketliliğini konu alan bu yazışmasında, öncelikli olarak Kastamonu Vilayeti'nin muhatap alınmış olması anlaşılabilir gerekçelere dayanıyordu. Kuzey ve Kuzeybatı Anadolu'ya yayılan Kastamonu Vilayeti, 19. yüzyılın son çeyreğinde Çankırı, Bolu, Sinop ve Kastamonu olmak üzere dört sancaktan oluşuyordu³⁵. Bu büyük vilayet, İstanbul'da ev içi hizmetlerinde istihdâm edilen kız çocuklarının başat tedarikçisiydi.

Aynı tarihlerde merkezden gönderilen ve taşra ile İstanbul arasındaki çocuk hareketliliğini konu alan daha ayrıntılı bir yazı da, Safranbolu Mahkemesi'nin defterlerine kaydedilmiştir. Bir tür “talimatnâme” özelliği taşıyan bu yazı, büyük bir ihtimalle, Dâhiliye Nezâreti'nden Kastamonu Vilayeti'ne gönderilen, oradan da Vilayet'e bağlı kent ve kasabalara dağıtılan, 1887 tarihli emrin detaylarını açıklayan eki olmalıdır³⁶. Safranbolu Mahkeme kayıtları arasında yer alan yazıda, tıpkı Dâhiliye'nin 1887 tarihli emrinde olduğu gibi, daha önce alınan tedbirlerden bahsedilmiş; ancak yeni tedbirlerin alınmasına ihtiyaç duyulduğu üzerinde de durulmuştur³⁷. Hem Dâhiliye'den Kastamonu Vilayeti'ne gönderilen emir hem de mahkeme kayıtları arasında yer alan yazı, araçlara yönelik olarak aynı dili kullanmaktaydı. “Hamiyetsiz kişiler” tanımlaması, ilerleyen tarihlerde “emanetçi”, “katırcı” ve “dellal” gibi tanımlamalarla anılacak olan ve devlet kontrolünden kaçan araçlar için ilk defa burada kullanılmıştır.

Devletin, ev içi hizmetlerinde istihdâm edilmek üzere İstanbul ve başka yerlere götürülen taşralı kız çocuklarına yönelik politikaları, ilk defa 1880'lerin ikinci yarısındaki bu yazışmalar sayesinde belirgin bir şekilde ortaya konulmuştur. Devlete göre, taşralı kız çocuklarının İstanbul'da yaşadıkları sorunların kaynağında, “hamiyetsiz” olarak nitelendirilen, devletin denetiminden kaçan ve para peşinde koşan araçlar vardı. Buna göre araçlar, türlü vaatlerle ailelerinden koparılan yoksul ve kimsesiz çocukları İstanbul'a götürüyor; burada onları “cariye gibi” satıyor ya da çalışacak kız çocuğu “siparişi” veren ailelere teslim ediyorlardı.

Safranbolu Mahkemesi defterlerine kaydedilen yazıda, yapılan uyarılardan ve alınan tedbirlerden sonra araçlarının yöntemlerini değiştirdiği üzerinde durulmuştur. Araçlar, bu defa kız çocuklarını, İstanbul'daki bazı aileler adına “filanın haremî falan hanımın hizmetinde bulunmak üzere” şeklinde sahte hüccetler hazırlayarak ve “mevhûm” bir ücrete bağlayarak götürmeye başlamışlardı. Burada anlatılmaya çalışılan şey, aynı zamanda adlarına hüccetler hazırlanan İstanbullu ailelerin bir kısmının bu durumdan hiç haberdar olmamasıydı. Taşralı kız çocuklarının İstanbul'a bu şekilde ulaştırılması sakıncalı sonuçlar doğurabilirdi. Bazı kız çocukları bir müddet “elden ele geçerek” cariye gibi satılabiliyor, hizmet ettikleri evlerden ayrılanlar ise sığınacak kimseleri ve barınacak yerleri olmadığından “fuhişiyâta” yönelip “felâkete”

³⁴ BOA, DH. MKT: 1417/14, 9 Şaban 1304/3 Mayıs 1887.

³⁵ Vilayetin 19. yüzyılın sonlarındaki genel görünümü ve idari yapısı için bkz. Gömeç vd. 2016.

³⁶ ŞŞS 2147, 55b/56a, tarihsiz.

³⁷ Öyle anlaşılıyor ki daha önce alındığı ifade edilen tedbirlerin kısa bir geçmişi vardı. Mahkeme kayıtları arasında yer alan yazıda, 19 Ocak 1885 (7 Kânûnusâni 1300) tarihli daha önceki bir yazışmaya da atıfta bulunmaktadır.

uğrayabiliyorlardı. Taşra ile İstanbul arasındaki çocuk hareketliliğinde önemli rolleri olan araçların, en azından bir kısmının, devlet tarafından olumsuz sıfatlarla tanımlanması, tam da bu gerekçeye dayanıyordu. Bir kısım araçların olumsuz bir imaja sahip olmalarının altındaki bir diğer neden de, kızların suistimal edilmesinin kölelik uygulamalarını andırmasıydı. Kölelik bu dönemde yoğun bir şekilde tartışılmaktaydı. Taşradan getirilen kızların suistimal edildikleri ve köle gibi satıldıkları düşüncesi, araçlar hakkındaki olumsuz algıları daha da alevlendirmişti³⁸.

Tüm bu gelişmelerin etkisiyle Osmanlı yetkilerinin gözünde kız çocuğu hareketliliği, kontrol altına alınması gereken bir mesele haline gelmişti. Bu çerçevede 1880'lerle birlikte yapılan düzenlemelerde, yerel yetkililerden bazı hususlara dikkat etmeleri isteniyordu. Buna göre, Vilayet dâhilindeki memurlara ya da başkalarına İstanbul ya da sair yerlere gittiklerinde “gerek kendi hizmetlerinde kalmak ve gerek gidecekleri mahalde başkalarının hizmetine verilmek” üzere kız çocuğu götürmelerine izin verilmeyecekti. Bu kişilerin uğrayacağı mahal ve iskelelerde “mürür tezkereleri” kontrol edilecek, yanlarında bahsi geçen kız çocuklarından bulunduğu tespit edilirse geçişleri engellenecekti. Eğer bu kişiler, mahalli memurların dikkatsizliği sonucu yanlarında kız çocuğu götürmüş iseler, vakit kaybetmeden gittikleri yerlerin yetkililerine haber verilecekti. Ancak bu bahane ile “işçi ve aşçı” olup yaşı yirmiyi geçmiş, bir aileyle birlikte seyahat eden kadınlara karışılmayacaktı. Bununla birlikte kimsesiz ve yoksul aile kızlarının “terbiye”, “iaşe” ve sair güzel şeylerden “mahrûmiyetleri... lâyük ve câiz” olmayacağından, bunların velilerinin izin ve rızası dâhilinde güvenilir aileler tarafından götürülmesine karışılmayacaktı.

Bunun için iki nüshalı bir hüccet hazırlanıp mahalli mahkemeye tescil ettirilecek, nüshalardan biri kızın velisine; diğeri onu yanına alan aileye verilecekti. Hüccette, kız çocuğunun ve velisinin isimleri; onu yanına alan ailenin ismi, şöhreti, memleketi ve ikamet ettiği yer/ler; kızın yaşı ve ne kadar ücret alacağı; ücretin ne kadarının kızın nafakasına ve diğer ihtiyaçlarına harcanacağı, ne kadarının kendisi için saklanacağı ya da velisine verileceği detaylı bir şekilde belirtmek zorundaydı. Yerel yetkililerden, son olarak, bundan sonra konuya fevkalade itina göstermeleri istenmiş; ifade edilen bilgi ile ayrıntıları içeren gerekli evrak ve izinleri olmadan “muteber” ailelerin dahi yanlarında kız çocuğu götürmelerine “zinhâr müsaade” edilmemesi tembih edilmiştir.

Devletin bu düzenlemelerle yapmaya çalıştığı şey, kesinlikle Anadolu ile İstanbul arasındaki kız çocuğu hareketliliğini durdurmaya çalışmak değildi. Amaçlanan, kız çocuklarını suistimal ettiği düşünülen ve devlet kontrolünden kaçan, kötü niyetli, paragöz araçların kontrol altına alınmasıydı. Nitekim hem İstanbullu aileleri tanıyan hem de taşralı ailelerle iletişime geçebilen ve kâr amacı gütsen dahi kayıtlı olarak çalışan araçların faaliyetlerine bir engelleme gelmemişti. Zaten dönemin gazete ve dergileri tarafından eleştirilen araçlar, Anadolu'nun belirli bölgeleri ile İstanbul arasındaki kız çocuğu hareketliğinde kâr amacı güden ve faaliyetleri denetlenmeyen ya da denetimden kaçan kişilerdi. Nitekim Rana Hanım, 2 Nisan 1896 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlayan “Ahretlik” adlı hikâyesinde, taşralı kızları İstanbul'a getirme işinin hali

³⁸ Haytuk Tevfik Talat ve Gotuk Halid, "Esir Ticareti," *Sadâ-i Millet*, no. 111, 8 Mart 1326/21 Mart 1910.

hazırda kârlı bir yatırım olduğunu vurgulayarak meselenin daha farklı boyutlara sahip olduğunu belirtiyordu³⁹. Gerçekten de Rana Hanım'ın anlattısında kızları İstanbul'a getiren katırcıların bu işten para kazanması çok sorgulanmıyordu. Ona göre esas mesele, kızların katırcılar tarafından bir köle gibi alınıp satılması ve bu faaliyetlerin tümünün devlet kontrolünden uzakta, rahatça sürdürülmesiydi.

Öyle anlaşılıyor ki hem devlet memurları hem de gazete yazarları için aracılar, iki ana gruba ayrılıyordu. Genellikle devletin kontrolünden kaçan ve kimi zaman "emanetçi", "dellal" ve "katırcı" gibi hoş karşılanmayan isimlerle anılan ve yaptıkları işten para kazanan aracılar ilk grubu; yaptıkları işi yerel makamların onayını alarak yürütmeye çalışan aracılar ise ikinci grubu oluşturuyordu. Aslında mahkeme kayıtlarına sıklıkla yansıyan ikinci gruptaki aracılardan, "hamiyetsiz" olarak tanımlanan ilk gruptaki aracılardan faaliyetleri itibarıyla hiçbir farkları yoktu. İkinci gruptakiler, devletin 1880'lerde yaptığı düzenlemeleri takip ederek faaliyetlerini hukuki zemine oturtmuş; devletin ve İstanbullu ailelerin gözünde itibarlı aracılar haline gelmişlerdi

IV. "İtibarlı" Aracılar

19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başlarına ait taşra mahkeme kayıtları, faaliyetlerini kayda geçiren "itibarlı" aracılardan taşra ile İstanbul arasındaki kız çocuğu hareketliliğindeki önemli rollerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu tür aracılar hakkında, ne devlet yazışmalarında ne de dönemin gazetelerinde olumsuz tek bir sıfat kullanılmamaktaydı. Kayıtlarda İstanbullu ve taşralı aileler arasındaki iletişimi sağlayan bu kişilerin, bu işten para kazanıp kazanmadığı açıkça belirtilmiyordu; ancak hiç şüphe yoktur ki İstanbul'a güvenilir bir biçimde kız çocuğu temin etmek, onları İstanbullu ailelerin gözünde prestijli ve iş yapılabilir kişiler yapıyordu. Kazanılan saygınlık, bu kişilere çok değerli toplumsal ağlara ve çevrelere erişim imkânı sağlıyordu. Bu imkânlar daha sonra potansiyel kâr alanlarına dönüşebilirdi. Başka bir açıdan bakıldığında bu aracılardan almış olabilecekleri paraların kayıtlara yansıtılmaması, pekâlâ kendilerini "hamiyetsiz" ve "paragöz" olarak nitelendirilen tüccarlardan ayırma stratejilerinin de bir sonucu olabilirdi. Ancak yukarıda bahsedildiği üzere, aracılardan "hamiyetsiz" ya da "itibarlı" kılan temel husus, faaliyetlerinden para kazanıp kazanmamaları değil; esas itibarıyla devlet kontrolünde olup olmamalarıydı.

İmparatorluğun son dönemlerinde Anadolu ile İstanbul arasında mekik dokuyan bu "itibarlı" aracılar, Osmanlı toplumuna özgü değildi. Bu aracılar aynı dönemlerde diğer toplumlarda da göç ağlarında oldukça görünür durumdaydılar. Avrupa örneğinde de taşralı ailelerle, bu ailelerin çocuklarını istihdâm etmek isteyen, kentli orta ve üst sınıftan aileler arasında da bu tarz kişiler aracılık yapıyorlardı⁴⁰.

³⁹ Rana Hanım bint-i Safvet, "Ahretlik," *Hanımlara Mahsûs Gazete*, no. 56, 21 Mart 1312/2 Nisan 1896; no. 57, 28 Mart 1312/9 Nisan 1896; no. 58, 4 Nisan 1312/16 Nisan 1896. Aracılar hakkında gazetelerde çıkmış benzer bir analiz için bkz. "Hıdmetçi Kızlar," *Sabah*, no. 4935, 10 Temmuz 1319/23 Temmuz 1903.

⁴⁰ Horn 1995, s. 44-45.

Tablo 1: Safranbolu Mahkemesi kayıtlarında öne çıkan aracılar (1880-1911)

Bölge	Aracının İsmi	İsticâr Edilmelerine Aracılık Ettikleri Kız Çocuğu Sayısı
Safranbolu	Abdurrahman Beyzade Emin Efendi	7
Safranbolu	Dervişoğlu Mustafa Ağa	4
Safranbolu	Nakibzade Elhac Emin Ağa & Karısı	6

“Tablo 1”de, 19. yüzyıl sonlarında Safranbolulu kız çocuklarının İstanbul'a ulaştırılmasını sağlayan, öne çıkmış üç taşralının isimleri ve bunların kaç kız çocuğunun icâr edilmesine aracılık ettikleriyle ilgili bilgiler yer almaktadır. 1880 ile 1911 tarihleri arasında, Safranbolu Mahkemesi'nin defterlerine kaydedilen 85 icâr anlaşmasından 17'sinde, bu üç taşralı ileri gelenin aracılık ettiği bilgisi yer almaktadır. Bir başka deyişle, Safranbolu'dan 1880-1911 tarihinde kayıtlı olarak İstanbul'daki aileler için isticâr edilen her beş kız çocuğunun birisine, bu üç kişi aracılık yapmıştı.

Kız çocuklarının İstanbul'a gönderilmesi, köylerdeki aileleri için basit bir karar değildi. Her şeyden önce ailelerin, kızlarını aracılarca emanet etmeleri için onlara güvenmeleri gerekiyordu. Rana Hanım'ın Fatma adındaki kız çocuğunun köyden başkente getirilişini anlattığı ve yukarıda bahsedilen hikâyesinde, ailelerin ikna olma süreci tüm gerçekliğiyle anlatılmıştır. Fatma'yı iyi bir kârla “satmak” isteyen katırcılar bile, Fatma'nın ailesini ikna etmek ve köyde şüphe çekmemek amacıyla Fatma'ya köyden çıkana kadar çok iyi davranmışlardı. İstanbul'a gidildiğinde, kızların başına neler gelebileceğini sadece Osmanlı bürokratları değil; aynı zamanda taşradaki aileler de duyuyor ve biliyordu.

Taşralı aileler için aracılardan itibarlı kişiler olması, kızlarının İstanbul'a güvenli bir biçimde ulaşması ve orada iyi ailelerin yanına verilmesi anlamını taşıyordu. Bu yüzden “Tablo 1”deki üç aracının, 1880-1911 döneminde çok sayıda kız çocuğunun icâr edilmesine aracılık yapması, bu kişilerin sadece İstanbulluların değil; taşralıların gözünde de güvenilir kimseler olduğunu göstermektedir. Bu aracılardan birisi olan Safranbolu Baba Sultan Mahallesi ahalisinden Dervişoğlu Mustafa Ağa, Temmuz ile Ekim 1887 tarihleri arasında, taşralı kız çocuklarını İstanbul'a ulaştıran aracı olarak dört defa kayıtlara girmiştir. Mustafa Ağa, hepsi Safranbolu Arıcık Köyü'nden olmak üzere yedi ile on yaşları arasındaki dört kız çocuğundan ikisini, İstanbul Balcı Yokuşu'nda ikamet eden Mehmed Rüsdü Efendi'nin eşi Cemile Hanım adına; diğer ikisini de Bozdoğan Kemerli civarında ikamet eden, Maliye kâtiplerinden İbrahim Efendi'nin eşi Latife Hanım adına isticâr edip İstanbul'a götürmüştü. Kız çocuklarından ikisi, yedi yaşındaki Havva ile on yaşındaki Fatma, akraba olup İmamoğlu ailesine mensuptu. Temmuz ayında Havva, Cemile Hanım'a icâr edilmiş; Fatma ise, Ekim ayında Latife Hanım'a icâr edilerek onu takip etmiştir⁴¹.

⁴¹ ŞŞS 2147, 5a/23; ŞŞS 2147, 5b/26; ŞŞS 2147, 9b/50; ŞŞS 2147, 9b/51.

Tablo 2: Abdurrahman Beyzade Emin Efendi'nin İstanbul'a götürülmesine aracılık ettiği Safranbolulu kız çocukları (28 Mart 1888-29 Kasım 1889)

Kız çocuklarının ismi ve yaşı	Mahalleleri/ Köyleri	İcâr eden	İsticâr eden	Tarih
Fatma/13	Safranbolu Karaali Mahallesi	Babası Müteveffaoğlu Hüseyin bin Hacı Halil	Beşiktaş Hüsameddin Paşa Mahallesi 5 numaralı hanede oturan Saray bahçıvanlarından Safranbolulu Hasan Ağa'nın eşi Zeliha bint-i Hüseyin	28 Mart 1888
Ayşe/12	Safranbolu Cami-i Kebir Mahallesi	Babası Gulamoğlu Ebubekir bin Mehmed	Divanyolu Firuz Ağa Mahallesi Acı Hamam Sokak 18 numaralı hanede oturan Maliye Hazine-i Celilesi'nde Vilâyât şubesinde Aydın kâtabi Hacı Mehmed Tevfik Efendi'nin eşi Seher bint-i Abdullah	17 Mart 1889
Huriye/13	Safranbolu Karaali Mahallesi	Babası Yahncioğlu Mustafa bin Ali	Kızıtaşı 5 numaralı hanede oturan Piyâde dairesinin birinci şube müdürü Miralay Cemal Bey'in eşi Fatma bint-i Feyzullah	17 Mart 1889
Sare/8	Safranbolu Ağaç Kilise Divanı Kırıklar Köyü	Babası Hasan Gulamoğlu nam-ı diğer Sarı Ahmedoğlu damadı Hasan bin Ali	Kızıtaşı 5 numaralı hanede oturan Piyâde dairesinin birinci şube müdürü Miralay Cemal Bey'in eşi Fatma bint-i Feyzullah	17 Mart 1889
Cemile/14	Safranbolu Eflak Nahiyesi...	Annesi müteveffa Muhziroğlu Mustafa eşi Hatice bint-i Ömer	Beşiktaş Teşvikiye mah 14 numaralı hanede oturan Ceb-i Hümayun kâtiplerinden Edip Bey'in eşi Hacer İrfan bint-i Cevdet Paşa	22 Haziran 1889
Hanife/7	Safranbolu Aktaş Nahiyesi Ödemiş Divanı Çerçiler Köyü	Babası Cebecioğlu Mehmed bin Hasan	Tophâne-i Âmire'de Eski Salı Pazarı'nda Süheyl Bey Mahallesi 549 numaralı hanede oturan Şeyh Hüseyin Efendi'nin eşi Hüsnâ Hanım bint-i Merhum Mustafa Kapudan Paşa	20 Kasım 1889
Huriye/12	Safranbolu Cami-i Kebir Mahallesi	Annesi Hacı Hüseyin'in kızı olup Moçukoğlu? müteveffa İsmail bin Osman'ın zevcesi Fatma Hatun	Aksaray Molla Gürani civarında Kalender Mahallesi Nuri Dede sokağında 11 numaralı hanede oturan İdare-i Mahsusa Meclisi azasından Mustafa Bey'in eşi İffet Hanım bint-i Ali Bey	29 Kasım 1889

“Tablo 2”de de açıkça görüldüğü üzere, başka bir aracı olan Safranbolu Akviran Köyü’ne mensup Abdurrahman Beyzade Emin Efendi, 28 Mart 1888 ile 29 Kasım 1889 tarihleri arasında, kayıtlara geçen en az yedi kız çocuğunun İstanbul'a ulaştırılmasını sağlamıştı. Onun kendileri için kız çocuğu isticâr ettiği aileler, farklı toplumsal kesimlere ve gelir düzeyine sahipti. Bir başka deyişle Abdurrahman Beyzade Emin Efendi, İstanbullu aileler için itibarlı ve güvenilir bir aracıydı. İstanbullu aileler

muhtemelen, onun getirdiği kız çocuklarının terbiye ve çalışkanlıklarından veya çocukların İstanbul'a getirilme yönteminden memnundular. Bu yüzden de Emin Efendi, 28 Mart 1888 ile 29 Kasım 1889 tarihleri arasındaki kısa dönemde, kız çocuğu isticâr etmek üzere, en az dört defa Safranbolu Mahkemesi'ne uğramıştı. Emin Efendi, Mart 1888'de bir, Mart 1889'da üç, Haziran 1889'da bir ve Kasım 1889'da iki olmak üzere toplam yedi kız çocuğunun isticâr işlemlerini yürütmüştür⁴².

Hiç şüphesiz ki aracılardan hepsi, Abdurrahman Beyzade Emin Efendi veya Dervişoğlu Mustafa Ağa kadar görünür değildi. Çoğu aracı, mahkeme kayıtlarına bir ya da iki kere yansımıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinde yaygınlaşan bu aracı tipinin, hem taşrada hem de İstanbul'da güçlü bağlantıları vardı. Kız çocuklarının İstanbul'a ulaştırılması konusunda uzmanlaştığı anlaşılan bu kişiler, aldıkları siparişler üzerine hareket ederek taşra kent ve kasabalarının en ücra köylerine kadar uğruyor, amaçlarına uygun kız çocuklarını bulup İstanbullular adına isticâr ediyordu. Aracıların ücra köylere kadar erişmeleri, taşra ve İstanbul arasındaki ulaşım imkânlarının artmasıyla doğru orantılıydı. Nitekim bu ulaşım imkânlarındaki artış, kız çocuğu hareketliğinde devlet memurların görünürlüğünü de dolaylı yollardan desteklemişti.

V. Devlet Modernleşmesi ve Taşralı Kızların Hareketliliğinde Memurların Rolü

Ulaşım altyapısının genişlemesi ve Tanzimat reformlarının bir sonucu olarak devlet aygıtının taşraya doğru yayılması, 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a yönelik göçü kolaylaştırmıştır. İmparatorluğun son döneminde deniz, kara ve demiryolu ulaşımının ekonomik ve politik amaçlarla geliştirilmesi, taşra ile İstanbul arasındaki emek hareketliliğinin artmasına da önemli katkılar sağlamıştır. 20. yüzyılın başında Anadolu'yu gezen Ahmet Şerif, bu gezilerin birisinde; “*Mesela, Zonguldak, Ereğli kazaları için, Bolu'dan fazla başşehirle bağlıdır denebilir. Çünkü İstanbul'a gidip gelmek, Bolu'ya gidip gelmekten pek kolaydır*” diye yazmıştır⁴³. Bununla birlikte, 19. yüzyılın son çeyreğinde şose ve toprak yollar yapılmış; 1890'ların başında İstanbul ve Ankara, demiryolu ile birbirine bağlanmıştı⁴⁴. Bu anlamda Ahmet Şerif'in tespiti son derece yerindeydi. Ancak İstanbul ile Anadolu arasındaki mesafeyi kısaltan asıl gelişme, deniz ulaşımında kaydedilen ilerlemeydi.

19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Karadeniz'de işlemeye başlayan buharlı gemiler, yolculuk maliyetlerini düşürmüş ve yollarda geçirilen zamanı kısaltmıştı. 1850'lerin başında, yol boyunca farklı limanlara uğrayan bir buharlı gemiyle İstanbul ile Trabzon arasındaki yolculuğu doksan saate inmişti. Karadeniz limanları, iç bölgelerden gelip İstanbul'a seyahat etmek isteyen mevsimlik işçilere daha fazla ev sahipliği yapmaya başlamış; “mevsimlik göç”, kısalan mesafeler sayesinde yaygınlaşmıştı⁴⁵.

⁴² SSS 2147, 19b/115; SSS 2147, 38b/206; SSS 2147, 39a/207; SSS 2147, 39a/208; SSS 2147, 44a/303; SSS 2147, 51a/346; SSS 2147, 51a/347. Emin Efendi, muhtemelen, aynı tarihler arasında yediden daha fazla kız çocuğunun İstanbul'a ulaştırılmasına aracılık etmişti. Kayıtlardaki boşluklar bunu anlamayı engellemektedir.

⁴³ Ahmet Şerif 1999, s. 441.

⁴⁴ Aydın vd. 2005, s. 205, 230-232.

⁴⁵ Uygun 2015, s. 212-213, 215, 220; Clay 1998, s. 6-8.

Mahkeme kayıtlarına yansıdığı üzere, kız çocuklarını icâr etmek amacıyla deniz yolunu kullanarak İstanbul'a gelenlerin bir kısmının, bir süreliğine de olsa, mavnalarda kaldığı dahi oluyordu⁴⁶.

Taşra ve başkent arasında ulaşım imkânlarının artması, daha önce pazar ekonomisine dâhil olmamış bölgelerin ticârileşmesine yol açarken; aynı zamanda devletin taşradaki kontrolünü arttırması anlamına da geliyordu. Yüzyılın başlarında erişilmesi zor olan yerlere daha kolay ulaşılması, devletin merkezi otoritesini taşraya çok daha kolay bir biçimde yaymasına da yol açmıştı⁴⁷. İmparatorluğun merkezileşme çabaları ve taşradaki varlığını genişletme politikaları aynı zamanda taşradaki memurların sayısında büyük bir artışa yol açmıştı. Örneğin, Vilayet salnamelerine göre, 1876'da Ankara kent merkezinde 118 memur varken; 1907'de bu memurların sayıları 440'a çıkmıştı⁴⁸. Devlet memurlarının taşrada giderek daha görünür olması, onların Anadolu ile İstanbul arasındaki kız çocuğu hareketliliğinde artan rolleriyle doğru orantılıdır. Nitekim kayıtlara açık biçimde yansıdığı üzere devlet memurları, ev içi hizmetlerinde istihdâm edilecek kız çocuklarının İstanbul'a ulaştırılmasına farklı şekillerde katkı sağlıyorlardı.

Kendi ailelerinin ev içi hizmetlerine yardımcı olacak kız çocuklarını bulmak, memurların görevli oldukları yerlere vardıklarında, yaptıkları işlerin başında geliyordu. Bu hususta memurlar arasındaki tek fark, mali imkânlarının kaç kız çocuğunu isticâr etmeye elverdiğiydi. Daha düşük statülere sahip sıradan memurların aileleri, bir kız çocuğu ile yetinirken; kaymakam ve vali gibi daha üst seviyedeki prestijli makamları işgâl eden memurlar, iki ya da daha fazla kız çocuğunu isticâr edebiliyorlardı. Örneğin, Şubat 1908 tarihinde, Trabzon Valisi Ferid Paşa'nın eşleri için, kayıtlara yansıdığı kadarıyla, dört kız çocuğu isticâr edilmiştir⁴⁹. Taşrada görev yapan memurların kız çocuğu hareketliliğine katkıları bundan ibaret değildi.

Taşradaki amir ve arkadaşlarının yanında; İstanbul'daki akrabalarına, tanıdıklarına ve meslektaşlarına aynı konuda aracılık yapıyorlardı. Konumu ne olursa olsun, taşra kent ve kasabalarına atanan her memur bu ilişkinin bir parçası olmaya adaydı. Bu çerçevede, 1907-1908 tarihlerinde, Ordu kazasında kaymakamlık yapan İbrahim Paşa, taşrada görev yapan memurlar arasındaki tipik bir örneği oluşturmaktadır. İbrahim Paşa, 12 Haziran 1907 tarihinde, eşi Süreyya Hanım için; Ordu Kazası'na bağlı, Habsamana Nahiyesi Yurt Köyü'nden sekiz yaşındaki Havva'yı; 26 ve 28 Şubat 1908 tarihlerinde, Trabzon Vilayeti valisi Ferid Paşa'nın eşi Fatma Hanım için; aynı kazaya bağlı, Perşembe Nahiyesi'nin bir köyünden yedi yaşındaki Sultan ve on iki yaşındaki Zernişan'ı; 2 Mart 1908 tarihinde ise, İstanbul'da Ziraat Bankası kontrol ve istatistik kalemi mümeyyizi Ömer Lütfü Beyefendi'nin eşi Hatice Hanım için, yine Habsamana

⁴⁶ AŞS 425, 7b/4, 5 Zilkade 1262/25 Ekim 1846; AŞS 425, 84a/1, 6 Şaban 1263/20 Temmuz 1847; AŞS 425, 96b/3, 24 Şevval 1263/5 Ekim 1847.

⁴⁷ Özkan 2016, s. 217-242; Kayalı 1997, s. 144-161.

⁴⁸ Aydın vd. 2005, s. 201.

⁴⁹ OŞS 1476, 41/2, 23 Muharrem 1326/26 Şubat 1908; OŞS 1476, 42/1, 25 Muharrem 1326/28 Şubat 1908; OŞS 1476, 42/2, 25 Muharrem 1326/28 Şubat 1908.

İstanbul'da Ev İçi Hizmetlerinde İstihdâm Edilen Kuzeybatı Anadolu Kız Çocuklarının Göç Ağları Üzerine Bir Değerlendirme (1845-1911)

Nahiyesi'ne bağlı Gölköyü'nden beş yaşındaki Nazire'yi isticâr etmişti⁵⁰. Kastamonu Bidayet Mahkemesi Ceza Reisi Hamid Efendi, İbrahim Paşa kadar zengin değildi; o da, 1886 yılında 9 yaşındaki Zeynep'i isticâr edip İstanbul'daki ablasının yanına göndermişti⁵¹.

Tablo 3: Taşrada İcâr Edilen Kızların Ailelere Geliş Yolları (1880-1911)

	Memurların isticâr edilmesine aracılık yaptığı kız çocukları	Aracı kullanmadan icâr/isticâr edilen kız çocukları	Memur olmayan araçlar vasıtasıyla isticâr edilen kız çocukları
Gerede	15 (% 63)	0 (%0)	9 (%37)
Kastamonu	30 (%64)	13 (%28)	4 (%8)
Ordu	9 (%43)	3 (%14)	9 (%43)
Safranbolu	16 (%19)	9 (%11)	60 (%70)
Toplam	70 (%40)	25 (%14)	82 (%46)

“Tablo 3”; 1880-1911 tarihleri arasında Gerede, Kastamonu, Ordu ve Safranbolu mahkemelerinde icâr edilen kız çocuklarının hangi yollarla isticâr edildiklerini ortaya koymaktadır. Buna göre, mahkeme kayıtlarına giren 177 icâr anlaşmasının neredeyse yarısında memurların aracılığı mevcuttu. Bu aracılık faaliyetleri, icâr sözleşmelerindeki vekilliği ve/veya çocukların taşradan İstanbul'a götürülmesini içeriyordu. Zaten İstanbullu aileler adına sözleşmede vekil olan kişilerin birçoğu; çocukları Kastamonu, Gerede, Bolu ya da Safranbolu'dan alıp başkente de götürüyorlardı. “Tablo 3”te de açıkça görüldüğü üzere, 1880-1911 döneminde mahkemeye işlemlerini kaydettiren araçlar vasıtasıyla isticâr edilen kız çocuğu sayısı, sadece Safranbolu bölgesinde, memurların isticâr edilmelerine aracılık ettikleri kız çocuğu sayısından daha fazla idi.

Taşraya atanan memurlar, İstanbul'a dönmeden önce çok farklı yerlerde görev yapabiliyorlardı. Bu nedenle isticâr ettikleri çocuklar için hazırlattıkları hüccetlere, çocukların “başka yerlerde ve İstanbul'da kendilerine hizmet edeceği” şeklinde ifadeler geçirebiliyorlardı⁵². Bunun anlaşılabilir bir gerekçesi vardı. Amaç, memurların tayinleri sonrasında kız çocuklarını icâr ve isticâr eden taraflar arasında doğabilecek anlaşmazlıkların en başta önüne geçmekti⁵³. Bu gibi hukuki formüller, devlet tarafından yapılan düzenlemelerin bir sonucuydu. Memurların kız çocuklarını isticâr ederken oluşturduğu bu yasal formüller, taşra ile İstanbul arasındaki kız çocuğu hareketliliğinin tamamen hukuki hale gelmesi anlamına geliyordu. Tam da bu yüzden ki dönemin gazetelerinde, kız çocuklarının Anadolu'dan İstanbul'a getirilmelerinde taşrada görev yapan memurların oynadıkları rollerden neredeyse hiç bahsedilmiyordu.

⁵⁰ OŞS 1476, 15/1, 1 Cemâziyelevvel 1325/12 Haziran 1907; OŞS 1476, 41/2, 23 Muharrem 1326/26 Şubat 1908; OŞS 1476, 42/2, 25 Muharrem 1326/28 Şubat 1908; OŞS 1476, 43/1, 28 Muharrem 1326/2 Mart 1908.

⁵¹ KŞS 140, 51/122, 25 Recep 1303/29 Nisan 1886.

⁵² Bkz. KŞS 144, 215/287, 26 Zilhicce 1308/2 Ağustos 1891; KŞS 144, 233/232, 28 Safer 1309/3 Ekim 1891; KŞS 144, 235/239, 19 Rebiülevvel 1309/23 Ekim 1891; KŞS 144, 248/272, 10 Rebülâhir 1309/13 Kasım 1891.

⁵³ BOA, DH. MUİ: 41-2/20, 23 Zilkade 1327/6 Aralık 1909.

Sonuç

İstanbul'a yönelik göçlerin kontrol altında tutulması, 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı devlet mekanizmasının önemli politikalarından biri haline gelmişti. Başkente yapılan göçlere yönelik bu hassasiyet, 19. yüzyıldaki merkezileşme politikalarıyla daha da belirgin bir hale gelmişti. Örneğin, bir tür iç pasaport uygulaması olan mürûr tezkerelerinin sistemleştirilmesindeki ana amaç, İstanbul'a yapılan ve Osmanlı bürokratlarının gözünde potansiyel tehlike taşıyan göçlerin kontrol altında tutulmasıydı. Benzer bir devlet merkezileşmesi sürecinden geçen Mısır'da da, Mehmed Ali Paşa, eski elitlerin yerine; kendine sadık, yeni elitler oluşturmak amacıyla göç politikalarını çıkarlarına uygun olarak, yeniden kurgulamıştı⁵⁴. Bu merkezileşme politikaları ekseninde, taşra ile İstanbul arasındaki kız çocuğu hareketliliği, 1880'li yıllardan itibaren devletin yakın ilgisini çekmeye başlamıştı. Hareketliliği kontrol altında tutmak ve denetlemek üzere yapılan düzenlemeler, tıpkı Mehmed Ali Paşa'nın politikalarında olduğu gibi, toplumsal grupların politik ve ekonomik çıkarlarından bağımsız değildi. Ev içi hizmetlerinde istihdâm edilen taşralı kız çocukları, başkentte önemli bir işgücü açığını kapatıyordu. Bu nedenle devlet yetkilileri bu kızların başkente gelmesine asla karşı değildi. 1880'lerde yapılan düzenlemelerin amacı, kız çocuklarının hareketliliğini yasaklamak değil; bu hareketliliği kontrol altında tutmaktı.

Bu çalışma; devlet elitlerinin geliştirdiği ve kentlere yapılan göçü siyasi bir araç olarak kullanan politikalarla birlikte, Osmanlı devlet aygıtının genişlemesinin de Anadolu kız çocuklarının hareketliliğini derinden etkilediğini göstermektedir. Özellikle 19.yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında; Ordu, Kastamonu, Safranbolu ve Gerede'den ev içi hizmetlerinde çalışmak üzere İstanbul'a gelen/getirilen kız çocuklarına aracılık eden ve/veya onları isticâr edenlerin önemli bir bölümünü memurlar oluşturmaktaydı. Kız çocuklarının hareketliliği ve Osmanlı devlet aygıtı arasındaki bu ilişki, hiç şüphesiz ki 19. yüzyıl Osmanlı merkezileşmesinin gündelik yaşama nasıl dokunduğunun da bir göstergesidir.

Öyle anlaşılıyor ki İstanbul'a çalışmaya gelen taşralı kız çocuklarının sayısı, 19. yüzyıl boyunca artmış; bu artış kızların hareket kanallarının çeşitlenmesine yol açmıştı. 1880'lere değin, Anadolu kız çocuklarının ev içi hizmetlerinde çalışmak üzere İstanbul'a gelişlerinde, hemşehri ve akraba ağları hâkim olurken; bu hareketlilik giderek araçların ve devlet memurların aktif rol oynamaya başladığı, dinamik bir sektöre dönüşmüştü. Ancak tüm bu değişime rağmen devamlılığını koruyan ana unsur, İstanbul'a ulaşan ve burada ev içi hizmetlerinde çalışmaya başlayan kız çocuklarının, taşralı akranlarının gözünde "İstanbullulaşmayı" ve "şehirli olmayı" temsil etmesiydi. Taşralı kızların "hanım olmak" üzere İstanbul'a götürüldükleri algısı, Rana Hanım'ın "Ahretlik" adlı hikâyesinin ana motiflerinden birini oluşturmaktadır⁵⁵. Bu algı, yeni kız çocuklarının taşradan İstanbul'a doğru yol almasındaki ana unsurlardan biri olarak imparatorluğun sonuna dek devam etmiştir.

⁵⁴ Freitag vd. 2011, s. 5.

⁵⁵ Rana Hanım bint-i Safvet, "Ahretlik," *Hanımlara Mahsûs Gazete*, no. 56, 21 Mart 1312/2 Nisan 1896; no. 57, s. 4-5.

KAYNAKLAR

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Müteferrik Evrak

A.MKT. MHM	Sadâret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı 2/19.
DH. EUM. KADL	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kısım-ı Adli Kalemî Evrakı 01/39.
DH. MKT	Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemî Evrakı 1018/43, 1417/14.
DH. MUİ	Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdâresi Evrakı 41-2/20.
İ.MVL	İrâde Meclis-i Vâlâ 78/1519, 79/1545.
ZB	Zabtiye Nezâreti Evrakı 490/101, 495/107.

Şer'iyye Sicilleri

GŞS	Gerde Şer'iyye Sicilleri 1323, 1324.
KŞS	Kastamonu Şer'iyye Sicilleri 138, 139, 140, 142, 144.
OŞS	Ordu Şer'iyye Sicilleri 1476.
SŞS	Safranbolu Şer'iyye Sicilleri 2147, 2150, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156/1.

2. İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi

AŞS	Ahi Çelebi Şer'iyye Sicilleri 425, 426, 427, 433, 450, 451, 452, 453, 454, 465, 466, 467, 510.
DŞS	Davudpaşa Şer'iyye Sicilleri 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177.
MŞS	Mahmudpaşa Şer'iyye Sicilleri 62, 63, 68, 87, 122, 123, 134, 136, 137, 138, 182.
ÜŞS	Üsküdar Şer'iyye Sicilleri 605, 609, 684, 712, 713.

3. Gazeteler

Haytuk Tevfik Talat ve Gotuk Halid, "Esir Ticareti," <i>Sadâ-i Millet</i> , no. 111, 8 Mart 1326/21 Mart 1910.
"Hidmetçi Kızlar," <i>Sabah</i> , no. 4935, 10 Temmuz 1319/23 Temmuz 1903.
Rana Hanım bint-i Safvet, "Ahretlik," <i>Hanımlara Mahsûs Gazete</i> , no. 56, 21 Mart 1312/2 Nisan 1896; no. 57, 28 Mart 1312/9 Nisan 1896; no. 58, 4 Nisan 1312/16 Nisan 1896.

4. Diğer Kaynaklar

Ahmet Şerif 1999	Ahmet Şerif, <i>Anadolu'da Tanin</i> , cilt 1, haz. Mehmed Çetin Börekcî, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
------------------	--

- Araz 2017 Yahya Araz, "Kölelik ve Özgürlük Arasında: 19. Yüzyılın Ortalarında İstanbul'da Çerkes Çocuklar," *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*, ed. Kerim İlker Bulunur, Fatih Bozkurt, Mahmut Cihat İzgi, OSAMER Yayınları, Sakarya, s. 303-319.
- Araz 2016 Yahya Araz, "Cinsel İlişkiye Uygundur Lakin Kendi Adına Konuşamaz! Osmanlı İstanbul'unda Çocukluk, Çocuk Evlilikleri ve Cinsellik Yaşı Üzerine Bir Değerlendirme (19. Yüzyılın Başlarından İmparatorluğun Sonuna)," *Toplumsal Tarih*, sayı 274, s. 42-49.
- Araz and Kokdaş 2018 Yahya Araz and İrfan Kokdaş, "In Between Market and Charity: The Transformation of Domestic Child Labor in Nineteenth-Century Ottoman Istanbul," *International Labor and Working-Class History* [yayınlanacak].
- Aydın 2005 Suavi Aydın, Ömer Türkoğlu, Kudret Emiroğlu ve Ergi Deniz Özsoy, *Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara*, Dost Kitabevi, Ankara.
- Başaran 2014 Betül Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century, Between Crisis and Order*, Brill, Leiden.
- Behar 2014 Cem Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Behar 2003 Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- Clay 1998 Christopher Clay, "Labour Migration and Economic Conditions in Nineteenth-Century Anatolia," *Middle Eastern Studies*, vol. 34/4, s. 1-32.
- Demirtaş 2009 Mehmet Demirtaş, "XIX. Yüzyılda İstanbul'a Göçü Önlemek için Alınan Tedbirler: Men-i Mürûr Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler," *Bellekten*, cilt 73, sayı 268, ss. 739-754.
- Elbirlik 2016 Leyla Kayhan Elbirlik, "Reflections of Modernity in the Eighteenth Century: The Specialization of the Davud Paşa Court in Marriage-Related Disputes," *Archivum Ottomanicum*, no. 33, 2016, s. 19-137.
- Erdem 2013 Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, çev. Bahar Tırnakçı, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Erler 2010 Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, Libra Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul.
- Findley 2011 Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Freitag vd. 2011 Ulrike Freitag, Malte Fuhrmann, Nora Lafi and Florian Riedler, "Migration and the Making of Urban Modernity in the

İstanbul'da Ev İçi Hizmetlerinde İstihdâm Edilen Kuzeybatı Anadolu Kız Çocuklarının Göç Ağları Üzerine Bir Değerlendirme (1845-1911)

- Ottoman Empire and Beyond," *The City in the Ottoman Empire: Migration and the Making of Urban Modernity*, eds. U. Freitag, M. Fuhrmann, N. Lafi and F. Riedler, Routledge, London-New York, s. 1-7.
- Gömeç vd. 2016 Saadettin Yağmur Gömeç, Hamiyet Sezer Feyzioğlu ve Tülay Ercoşkun, *Kastamonu Salnamesi*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Horn 1995 Pamela Horn, *The Rise and Fall of the Victorian Servant*, Sutton Publishing.
- Karakışla 2014 Yavuz Selim Karakışla, *Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869-1927)*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul.
- Karpat 2010 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kayalı 1997 Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*, University of California Press, California.
- Kırlı 2015 Cengiz Kırlı, "İstanbul'da Hemşehrilik Tabanlı Tabakalar/Yoğunlaşmalar," *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Toplum*, cilt 4, İslam Araştırmaları Merkezi-İBB Kültür AŞ., İstanbul, s. 72-79.
- Lévy-Aksu 2017 Noémi Lévy-Aksu, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş 1879-1909*, çev. Serra Akyüz, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Maksudyan 2008 Nazan Maksudyan, "Foster-Daughter or Servant, Charity or Abuse: *Beslemes* in the Late Ottoman Empire," *Journal of Historical Sociology*, vol. 21/4, s. 488-512.
- Nagata 2004 Mary Louise Nagata, "Domestic Service and the Law in Early Modern Japan," *Domestic Service and the Formation of European Identity: Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th-21st Centuries*, ed. Antoinette Fauve-Chamoux, Peter Lang AG, Bern, s. 211-235.
- Özby 1999 Ferhunde Özby, *Türkiye'de Evlatlık Kurumu: Köle mi Evlat mı?*, İstanbul.
- Özkan 2016 Fulya Özkan, "Unification of the Market, Fragmentation of the People: Famine and Migration on the Trabzon-Bayezid road in the Late Ottoman Empire," *History from Below: A Tribute in Memory of Donald Quataert*, ed. Selim Karahasanoğlu and Deniz Cenk Demir, Bilgi University Press, İstanbul, s.217-245.
- Quataert 2001 Donald Quataert, "Labor History and the Ottoman Empire, c. 1700-1922," *International Labor and Working-Class History*, vol. 60, ss. 93-109.
- Parlatır 2012 İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Toledano 1994 Ehud R Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, çev. Y. Hakan Erdem, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Turna 2013

Nalan Turna, *19. YY.'dan 20. YY.la Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürûr Tezkereleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Uygun 2015

Süleyman Uygun, *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritim Vapur Kumpanyası (1851-1914)*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

SUMMARY

Delving into the question of how girls from Anatolia made their way to the Ottoman capital Istanbul for employment in domestic services during the 1845-1911 period, this study focuses on the transformations and continuities in their migration patterns. In doing so, it relies on four types of sources: records compiled from the courts of Istanbul, court records of Ordu; Kastamonu, Safranbolu and Gerede; newspapers published at the turn of the twentieth century and the relevant documents kept in the Prime Ministerial Ottoman Archives (BOA). Court records include several contracts between host households and children which contain information such as the name, age and place of residence or origin of the children as well as the name and location of host families and the conditions of their placement.

The study examines a total of 259 contracts registered in Istanbul court records. Of these contracts, 64 were recorded in the Mahmud Paşa court, 40 in the Ahi Çelebi court, 13 in the Üsküdar court and 142 in Davud Paşa court. In addition to the Istanbul court records, it also draws upon a total of 177 contracts compiled from the courts of four Anatolian districts, i.e. Kastamonu, Gerede, Safranbolu and Bolu. Since these four districts of Northwestern Anatolia sent large numbers of migrants to Istanbul especially after the famine of 1845, their court records provide valuable details about the metamorphosis of the nineteenth-century domestic child labor. Along with court records, the study also uses contemporary journals and newspapers which discussed the concerns on the part of the Ottoman authorities and Istanbulite intellectuals regarding the rising image of “rapacious” middlemen in the transfer of girls from Anatolia to Istanbul in the late nineteenth century.

Such concerns were also reflected in several documents found in the Prime Ministerial Ottoman Archives. Most of these documents were drawn up by state officials who paid special attention to the abuse of girls in domestic services and aimed to regulate their influx into the Ottoman capital particularly after the 1880s. However, rather than introducing stringent measures to impede this flow, the authorities drew a permeable boundary between “greedy dealers” and prestigious intermediaries in the transfer of girls from Anatolia. The state regulations indeed reveal not only the increasing government intervention in the domestic services sector but also the changes in the nature of juvenile female labor mobility.

In Ottoman migration studies, there is already a vast literature on the experiences of wandering bachelors and workings of male-dominated networks, but hardly few studies take the mobility of girls into account. One of the main factors behind such masculinist bias in scholarship is the underlying assumption that migrant workforces in Ottoman cities were predominantly composed of men, while women as passive housewives migrated only to accompany or subsequently join their male partners. An examination of court records, however, shows that during the period under study, the newcomer girls, thanks to the support they received support from their fellow countrymen and relatives already settled in Istanbul, acted as a dynamic workforce

within family and informal kinship networks of migration. Having said that, it should nevertheless be noted that informal networks were not the only mechanisms that enabled Anatolian girls to move out of their hometowns.

As the number of children employed by Istanbulite families dramatically rose during the second half of the nineteenth century, supplying domestic workers turned into a competitive and lucrative sector for commercial brokers who placed a large number of Anatolian girls in domestic service. In the eyes of the Ottoman authorities, some of these middlemen who bypassed Ottoman courts treated Anatolian girls like slaves, exploiting the labor of children coming from poor socioeconomic backgrounds. It is exactly for this reason that the incessant regulations from the 1880s aimed to bring the legal contracts between host families and custodians of girls under government control.

In the second half of the nineteenth century, state officials emerged not only as the regulator of domestic services but also as dynamic agents in the transfer of Anatolian girls to Istanbul. The centralization and reform policies of the nineteenth-century Ottoman state brought about a remarkable growth in the number of civil servants in the provinces who deeply shaped the nature of girls' labor mobility, assisted by improved communication and transportation facilities. In this vein, the study zooms in to examine the multilayered dimensions of the employment of Anatolian girls in domestic services, which would provide an excellent opportunity to rewrite the history of Ottoman centralization from below.